

Sorolls i silencis

El debat públic a Catalunya

Ivan Serrano

Les ciències socials produeixen de tant en tant conceptes que traspassen amb èxit les fronteres de l'acadèmia. Expressions com les «comunitats imaginades» per definir què són les nacions, o el «capital social» per referir-se a aquells factors intangibles que expliquen el grau de cohesió i fortaleixa cívica d'una determinada societat són dos exemples ja clàssics de conceptes que han esdevingut part del llenguatge polític i mediàtic.

Un dels perills d'aquest trànsit és que de vegades s'estira tant l'aplicació d'aquests conceptes que acaben esborrant la necessària distinció que Bourdieu plantejava: les categories de pràctica, presents per exemple en el debat polític, i les categories d'anàlisi, això és, els conceptes entesos com a eina de recerca. Una categoria d'anàlisi pot acabar incorporant-se així al repertori del debat polític de manera acrítica, apel·lant a un argument d'autoritat basat en el seu origen acadèmic. En aquest trànsit també es deixa de banda sovint el fet que en l'àmbit de les ciències socials no estem gairebé mai

davant definicions o teories universalment acceptades. Més aviat el seu valor es troba en la capacitat de generar debats i de definir l'agenda de recerca dels investigadors, amb l'objectiu de millorar la comprensió de la realitat social.

En el seu ús extrem en el debat públic, aquests termes reeixits queden tan sols com a expressions afortunades. La seva menció es presenta gairebé com una prova de certes intuïcions o posicionaments particulars, al preu de desvirtuar sovint del tot la seva capacitat explicativa, especialment quan pretenen reduir la complexitat de qualsevol fenomen social a un sol factor que per ell mateix el pogués explicar en la seva totalitat.

En el debat sobre la qüestió catalana i el nacionalisme, trobem diversos casos exemplars de conceptes i debats dels estudis sobre nacionalisme que han traspassat les fronteres del debat acadèmic per formar part de certs discursos polítics, com el suposat caràcter burgès del nacionalisme català, la tensió entre el nacionalisme de tipus cívic i ètnic, o més recentment, l'existència d'una suposada espiral del silenci en la societat catalana.

La literatura acadèmica ha analitzat en profunditat la tensió existent entre els nacionalismes d'estat i els nacionalismes minoritaris, i s'han produït debats que de

Ivan Serrano és doctor en Ciència Política i investigador a la Universitat Oberta de Catalunya. És autor, entre altres, del llibre *De la nació a l'estat* (2013), que va guanyar el XVI Premi Ramon Trias Fargas d'Assaig Polític.

vegades han fet confusa la separació entre política i acadèmia. El terme *nacionalisme*, per exemple, rebia molt sovint una connotació negativa, associació que traslladada al debat polític permetia desautoritzar d'entrada aquells plantejaments que eren definits com a tals. En última instància, els nacionalistes seran sempre els altres. Aquest mecanisme és un recurs habitual –tot i que no exclusiu– dels nacionalismes d'estat, especialment en aquells casos on s'enfronten a processos de nacionalització incompleta que perceben els nacionalismes minoritaris com una amenaça al seu projecte nacional. Es projecta així un nacionalisme d'estat associat a termes positius com per exemple el de *patriotisme*, que es presenta com a «no nacionalista», tret que en canvi s'atribueix al moviment polític de la nació minoritària al qual s'associen elements negatius, tant si és de caràcter etnicista, conservador, o fins i tot retrògrad, o com il·lustra la coneguda expressió de S. M. Lipset, d'una «revolta contra la modernitat». En l'àmbit acadèmic, la distinció entre els nacionalismes de l'Europa occidental, de caràcter civicipolític, i els nacionalismes de l'Europa de l'est, de tipus etnicocultural, va resultar en una concepció que contraposava els valors cívics del nacionalisme d'estat al caràcter etnicista dels nacionalismes perifèrics. Aquesta dicotomia, però, és més aviat enganyosa, tal i com s'ha discutit àmpliament a la literatura. De fet, tots els nacionalismes acostumen a tenir una base etnicocultural i una base civicipolítica, de manera que en realitat no es poden caracteritzar exclusivament com d'un tipus o l'altre i encara menys poden atribuir-se com a exclusius dels nacionalismes d'estat o de les nacions minoritàries.¹

Tanmateix, en el debat polític i acadèmic a Espanya es troba de manera recurrent

la contraposició entre el suposat caràcter reactiu dels nacionalismes perifèrics, que serien marcadament organicismes, conservadors o reaccionaris, i el valor cívic, democràtic i individualista del nacionalisme d'estat. En aquesta concepció, el nacionalisme, atribuït tan sols a la perifèria, s'acaba identificant fins i tot com un extrem de l'eix esquerra-dreta. D'acord amb aquesta postura, el nacionalisme no pot ser d'esquerres i per tant l'esquerra no pot ser nacionalista, obviant no només les aportacions acadèmiques sinó també els debats històrics que s'han produït al si de pràcticament tots els corrents ideològics, des del marxisme i la socialdemocràcia al liberalisme o al conservadorisme.

Això no significa òbviament oblidar factors explicatius fonamentals per entendre el fenomen del nacionalisme. El rol de les elits econòmiques, polítiques i culturals és clau per entendre el seu desenvolupament, siguin nacionalismes d'estat o en cerca d'estat, per emprar la distinció de C. Tilly, però tampoc cal passar per alt que qualsevol moviment nacionalista mínimament reeixit requereix necessàriament d'una dimensió popular i de suport social rellevant.²

Així, és més aviat la norma i no pas l'excepció que els moviments nacionalistes tinguin expressions ideològiques diverses, o que posin l'èmfasi en una comunitat nacional vinculada no només a elements ètnics o identitaris, sinó també a aspectes relacionats amb la seva viabilitat econòmica i benestar social. No és sorprenent en aquest sentit, com ja apuntava J. J. Linz en els seus treballs dels anys setanta, que un nacionalisme com el català no faci èmfasi només en aspectes culturals, fins i tot en un context repressiu com el franquisme que fomentaria un component de resistencialisme.

Tenint en compte les característiques de la societat a la qual es pretén apel·lar com a subjecte nacional, qualsevol discurs nacionalista que pretengui esdevenir majoritari no desenvoluparia una concepció excloent d'identitat nacional sinó que inclouria de manera rellevant elements inclusius i també aspectes no merament culturals com ara qüestions econòmiques, democràtiques i de benestar, com assenyalen els ja clàssics treballs de M. Keating o M. Guibernau de mitjan anys noranta, tot posant en qüestió l'associació entre nacionalismes ètnics i nacions minoritàries³.

Els nacionalismes poden, tant en l'espai com en el temps, presentar amb més o menys intensitat diferents trets o tenir, per exemple, una presència més o menys forta de partits i discursos ideològicament conservadors o progressistes. Però ni tan sols el fet que tot nacionalisme tingui una base ètnica rellevant –tal i com s'empra el terme en les ciències socials– no pot presentar com a extraordinari el fet que la socialització primària dels individus es produeix en un determinat entorn de reproducció etnocultural. Aquesta socialització primària té un pes rellevant en el seu procés d'identificació nacional i pot traduir-se en preferències polítiques diverses. Malgrat la importància cabdal d'aquest element, no és però l'únic factor a tenir en compte, i Catalunya és en aquest sentit no només comparable a altres casos a nivell internacional sinó que presenta una peculiaritat interessant del nacionalisme català –i que no s'entén sense tenir en compte el nacionalisme espanyol– en el fet de trobar nivells molt rellevants d'identificació i preferències per l'autogovern en tots els grups socials.

Malgrat aquests elements discutits per les teories del nacionalisme, podríem argu-

mentar però que no podem excloure la possibilitat que existeixin estratègies orientades a monopolitzar el debat i els canals d'expressió de les preferències socials i territorials de la població, malgrat que això requerís complexos processos d'enginyeria social. Aquest discurs certament existeix en el debat català. Sota diverses formulacions, la tesi seria que hi ha un intent de manipulació i control de l'agenda política i de les institucions representatives per part del nacionalisme català, sigui a través de les seves «elits», la seva «burgesia» o els seus «intel·lectuals orgànics», amb l'objectiu d'assolir la independència, o simplement com una «cortina de fum» darrere la qual s'amagarien certs interessos.

En els darrers temps ha sorgit una variació d'aquest discurs que assenyalava l'existència d'una espiral del silenci, emprant el terme popularitzat pel treball de la politòloga alemanya Elisabeth Noelle-Neumann. Aquesta teoria exposa com certes opinions esdevenen hegemòniques degut al fet que sostenir l'opinió contrària es percep com una posició minoritària. Els individus que sostenen aquestes opinions tendirien a no expressar-les públicament per la percepció o la por a ser rebutjats per la comunitat o l'entorn social en què viuen. Com a resultat, l'opinió percebuda com a majoritària acaba esdevenint hegemònica malgrat que no respongui a les preferències reals del conjunt de la població.

L'ús d'aquest concepte es pot entendre com l'evolució dels plantejaments que entenen el nacionalisme català com un mer conflicte de classe o com un projecte etnicista. Aquest relat no és evidentment nou i té diversos precedents històrics, des del llerrouxisme del primer terç del segle XX a les tesis sobre el caràcter burgès del catala-

nisme que s'imposen en certs sectors durant els anys seixanta. Segons la formulació més recent d'aquest relat, a Catalunya existiria una espiral del silenci més o menys planificada per les seves elits o pels actors que viurien d'un nacionalisme professionalitzat —malgrat que no s'hi faci referència en aquests discursos, també els estudis sobre nacionalisme han remarcat la importància dels anomenats «emprenedors ètnics», un concepte important per entendre fenòmens com ara la Lega Nord italiana. Una de les característiques en el trànsit cap al debat polític en l'ús de la idea d'espiral del silenci és que introdueix una dimensió d'enginyeria social que requeriria un nivell remarcable de coordinació. Segons aquesta estratègia, el sobiranisme aniria imposant en l'esfera pública l'hegemonia d'un discurs únic —on trobem a més un lligam amb la clàssica aportació d'Antonio Gramsci—, el qual tindria com a efecte la generació d'una espiral del silenci on els ciutadans acabarien autocensurant-se tot evitant expressar les seves autèntiques opinions. En aquesta situació, optarien bé per expressar allò que perceben com a desitjable socialment i així rebre l'aprovació del seu entorn, o directament mantenir-se en silenci per evitar l'exclusió i la marginalitat. Aquesta seria l'explicació per justificar l'existència d'unes majories socials que no s'expressarien ni en els mitjans de comunicació —per censura o autocensura— ni en els estudis d'opinió, ni tan sols a les urnes —els seus representants polítics estarien segrestats d'alguna manera per aquesta agenda sobiranista. Una mena de majoria social, en definitiva, que restaria silent, i que ens remet de manera òbvia a una expressió recurrent en el debat polític espanyol contemporani com és la «majoria silenciosa».

Ara bé, si atenem tant a l'oferta política com als valors polítics dels ciutadans de Catalunya, aquest tipus d'afirmacions són difícils de sustentar empíricament. Plantejar una explicació tan ambiciosa com monocausal requeriria d'una evidència empírica igual de contundent, més enllà de les opinions legítimes que puguin sustentar un o altre posicionament polític. No és només que la manca d'evidència no pugui emprar-se com a prova de l'existència d'un fenomen, sinó que els indicis existents no permeten atribuir les mancances del debat polític a Catalunya a aquest tipus de teories.

L'argument d'una espiral del silenci o d'una marginació social i mediàtica que fes que una gran part de la població no expressés les seves preferències, o que ni tan sols en fossin conscients, i que a més no existeixi una oferta política que les reflectís no se sustenta amb una anàlisi acurada de la realitat. Partits, moviments i intel·lectuals amb un discurs explícitament contraris a l'anomenat dret a decidir són presents no només al parlament sinó en els mitjans de comunicació públics de Catalunya, i encara més a mesura que la qüestió ha guanyat visibilitat en el debat públic i en l'agenda política. Hi ha exemples paradigmàtics com ara l'emergència del moviment Ciutadans-Partido de la Ciudadanía, que basa el seu discurs justament en aquesta argumentació i que ha tingut una gran influència en el posicionament de partits tradicionals com el PP o el PSC. En el seu programa electoral del 2012 denunciava, per exemple, l'arraconament de «tot allò relacionat amb Espanya» i la marginació d'una «majoria de ciutadans que se senten tan catalans com espanyols». D'acord amb els seus resultats parlamentaris, es pot afirmar que les seves

tesis van obtenir un rellevant, encara que minoritari, suport per part de l'electorat.

Des del punt de vista de l'oferta ideològica en l'anomenat catalanisme polític, també és força evident la seva diversitat, i fins i tot es podria argumentar que si algun biaix existeix és la infrarepresentació dels partits i moviments partidaris de l'anomenat dret a decidir en els mitjans de comunicació d'àmbit espanyol, que representen una part majoritària de l'oferta comunicativa disponible a Catalunya. Partits com ERC, ICV-EUiA o més recentment la CUP són moviments d'esquerra amb discursos heterogenis i molt allunyats d'un suposat «pensament únic» o que assenyalin l'existència d'un dèficit en l'oferta política. En el camp associatiu, el protagonisme d'entitats o moviments com l'Assemblea Nacional Catalana o Òmnium Cultural o el posicionament de sindicats i altres associacions, reflecteix l'alt grau de diversitat existent en la societat catalana, i en cap cas no esgoten la diversitat associativa a Catalunya, com mostra la vitalitat d'altres moviments com la Plataforma de Afectados por las Hipotecas, Procés Constituent o en el seu moment el 15-M, per posar-ne alguns exemples recents. D'altra banda s'està produint una progressiva articulació de moviments associatius que es mostren contraris a l'anomenat dret a decidir i que defensen el manteniment de l'*statu quo*. Aquests moviments tenen una rellevant presència mediàtica que fa difícil de sostenir que el nivell de pluralisme en el debat públic a Catalunya estigui en una situació preocupant.

Pel que fa a les preferències polítiques, les dades tant d'estudis d'opinió com de resultats electorals mostren una persistent

voluntat d'autogovern, i seria tant o més rellevant demanar-se perquè una part significativa de la societat ha modificat les seves preferències sobre com articular aquesta voluntat institucionalment durant els darrers anys, principalment després del fracàs estatutari engegat el 2003 que culmina amb la sentència del Tribunal Constitucional del 2010. Aquest aspecte és encara més destacable si tenim en compte que la societat catalana tendeix a ubicar-se en el seu conjunt a l'esquerra de l'eix ideològic, mentre que aquells que s'ubiquen en posicions més a la dreta són els que expressen un menor suport a la independència. Des d'aquest punt de vista, doncs, es posa en qüestió la incompatibilitat entre progressisme i suport a la independència, més encara si tenim en compte que entre les raons per recolzar un estat independent predominen les de caràcter democràtic i de benestar per sobre de les que fan referència merament a aspectes identitaris.

Des de les ciències socials, i en particular del camp d'estudis del nacionalisme, disposem de diferents enfocaments que ens permetrien fer una anàlisi rigorosa de l'evolució del cas català, des dels mecanismes a través dels quals els individus adapten i modifiquen el seu comportament segons el context, el procés de transformació de la identificació nacional en preferències polítiques, o el paper que hi poden tenir factors com els orígens o les expectatives de benestar.⁴ En relació amb l'expressió dels ciutadans, si ens centrem en els resultats dels estudis d'opinió que es duen a terme regularment a Catalunya, podem observar com, de fet, el percentatge de població que es posiciona sobre qüestions relacionades amb la seva identificació nacional o amb les

preferències territorials és similar, i fins i tot més alt, que en altres dimensions com ara la identificació partidista o ideològica. D'altra banda, respecte a la possible inconsistència entre la caracterització sociodemogràfica dels enquestats i les seves expressions, la qual podria suggerir l'existència d'una espiral del silenci o altres mecanismes de desitjabilitat social, l'evidència no mostra sinó una creixent confluència entre totes dues dimensions. En un estudi en curs sobre el nivell de congruència entre els valors predits i els valors esperats dels enquestats respecte a les actituds cap a la independència a mesura que la qüestió de la independència ha entrat en el debat públic, el nivell amb què s'expressen aquestes preferències en un sentit o un altre i la seva congruència, de fet, han augmentat.⁵ En realitat, el dèficit democràtic que es produeix en el cas espanyol i català no és tant la pluralitat d'opinions i la seva expressió pública, sinó la manca d'articulació d'un canal democràtic que permeti a la ciutadania expressar les seves preferències institucionals.

Cal recordar doncs que actualment qui no està en disposició d'expressar les seves preferències és el conjunt de la societat catalana. La singularitat política que actualment es dona a Catalunya obeeix en gran mesura a l'actitud de l'estat, i en tot cas ens assenyalava que estem davant un fenomen amb múltiples dimensions que difícilment podrem reduir a un sol mecanisme explicatiu. Des de les ciències socials, aquest context convida encara més a contribuir a un debat públic que millori la qualitat de la democràcia i ajudi a què els ciutadans puguin decidir el seu futur polític en llibertat i amb la millor informació disponible. □

1. Vegeu, per exemple, R. Máiz (2004): «*Per modum unius: más allá de la dicotomía nacionalismo cívico vs. nacionalismo étnico*», a A. Gurrutxaga (coord.): *El presente del Estado-Nación*, Bilbao, UPV.
2. Vegeu per exemple la contribució clàssica de Miroslav Hroch (1985): *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Nova York, Columbia University Press.
3. M. Guibernau (1996): *Nationalisms: the nation-state and nationalism in the twentieth century*. Cambridge: Polity Press. M. Keating (2001): *Nations Against the State, The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. Second Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
4. Sense ànim d'exhaustivitat, vegeu, per exemple, els treballs de David Laitin (2007): *Nations, States, and Violence*, Oxford, OUP. També el de Henry Hale (2008): *The Foundations of Ethnic Politics: Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*, Cambridge University Press. Quant al cas català vegeu, per exemple, el de Xavier Fernández-i-Marín i Jaume López (2010): «Marco cultural de referencia y participación electoral en Cataluña», *Revista Española de Ciencia Política* 23, pp. 31-57. També el de Jordi Muñoz i Raül Tormos: «Identitat o càlculs instrumentals? Anàlisi dels factors explicatius del suport a la independència», *Papers de Treball del CEO* (2012).
5. Xavier Fernández-i-Marín, Toni Rodon i Ivan Serrano (2013): «Decided or undecided: An investigation of individual's (in) decision to Catalan independence», *Congrés de l'Associació Espanyola de Ciència Política*.